

Міжнародний досвід контррозвідувального забезпечення сил ТрО: порівняльний аналіз з досвідом України

Піцун Ігор Дмитрович¹

Опубліковано	Секція	УДК
30.12.2022	Право	355.402

DOI: <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.8376123>

Ліцензовано за умовами Creative Commons BY 4.0 International license

Анотація. У цій статті розглядається міжнародний досвід організації регіональних сил оборони. Розвинені держави по-різному підходять до вирішення проблеми оборони країни, але мають принципово схожий підхід: ТрО є невід'ємною частиною регулярної армії, а витрати на утримання сил регіональної оборони є нижчими, ніж на утримання регулярної армії. Мета цієї статті – розглянути міжнародний досвід контррозвідувального забезпечення ТрО та порівняти його з українським. Сили територіальної оборони не є суто українським винаходом, вони існують у багатьох країнах світу: Польща, Німеччина, Франція, Канада, Естонія. Служба безпеки України була залучена до аналізу та оцінки факторів, що впливають на реалізацію заходів з підготовки та здійснення територіальної оборони України. Також, відповідно до покладених на Службу безпеки України завдань, вона здійснює розвідувальне забезпечення підрозділів територіальної оборони України та бере участь у збиранні та аналізі розвідувальної інформації для вирішення завдань територіальної оборони України. Автор аналізує правові засади організації та функціонування підрозділів територіальної оборони в громадах і населених пунктах в умовах воєнного стану в Україні. Створення територіальної оборони України спрямоване на запобігання та протидію зовнішнім воєнним загрозам різним територіальним громадам України. Сучасні сили територіальної оборони України створені на основі міжнародного досвіду інших країн, головним завданням яких є захист Батьківщини. У цьому контексті сили територіальної оборони розглядаються як прикордонні підрозділи сил громадської безпеки, озброєні сили охорони правопорядку, що розгортаються державою на кордонах, у прибережних населених пунктах, районах, областях і портах. Досвід організації сил контррозвідки ТрО у воєнний час показує, що військове командування та регіональні громади стикаються з певними труднощами. Тому необхідно дослідити заходи, які слід вжити для вдосконалення системи контртерористичного захисту в майбутньому. Ці питання заслуговують на більшу увагу в майбутніх дослідженнях.

Ключові слова: сили територіальної оборони, територіальна громада, контррозвідка, національна безпека, військова безпека.

The international experience of counter-intelligence support for the forces of the Security Council: a comparative analysis with the experience of Ukraine

¹ Національна академія Служби безпеки України Навчально-науковий інститут державної безпеки, 03066, Україна, м. Київ, вул. Максимовича, 22, <https://orcid.org/0000-0003-4400-5463>

Annotation. This article examines the international experience of organizing regional defense forces. Developed countries have different approaches to solving the problem of national defense, but they have a fundamentally similar approach: the IFS is an integral part of the regular army, and the costs of maintaining regional defense forces are lower than for maintaining a regular army. The purpose of this article is to consider the international experience of counterintelligence support of the Security Council and compare it with the Ukrainian one. Territorial defense forces are not only a Ukrainian organization. They exist in many countries of the world. And this is one of the factors that significantly increases the defense capability of states. Many NATO and EU member states (Poland, Germany, France, Canada, Estonia) implement their defense policy precisely through territorial defense. The Security Service of Ukraine was involved in the analysis and evaluation of factors affecting the implementation of measures for the preparation and implementation of the territorial defense of Ukraine. Also, in accordance with the tasks assigned to the Security Service of Ukraine, it provides intelligence support to the units of the territorial defense of Ukraine and participates in the collection and analysis of intelligence information to solve the tasks of the territorial defense of Ukraine. The author analyzes the legal foundations of the organization and functioning of territorial defense units in communities and settlements under martial law in Ukraine. The creation of territorial defense of Ukraine is aimed at preventing and countering external military threats to various territorial communities of Ukraine. The modern territorial defense forces of Ukraine were created on the basis of the international experience of other countries, whose main task is to protect the Motherland. In this context, territorial defense forces are considered as border units of public security forces, armed law enforcement forces deployed by the state at borders, in coastal settlements, districts, regions and ports. The experience of organizing counter-intelligence forces of the TRO in wartime shows that the military command and regional communities face certain difficulties. Therefore, it is necessary to investigate the measures that should be taken to improve the system of counter-terrorist protection in the future. These questions deserve more attention in future research.

Keywords: territorial defense forces, territorial community, counterintelligence, national security, military security.

Вступ

Тривалий час в Україні питанню створення територіальної оборони приділялося мало уваги як у практичній, так і в теоретичній площині. Однак сьогодні, коли наша країна перебуває у досить складній суспільно-політичній ситуації, особливо коли загрозою є порушення територіальної цілісності, недоліки та прогалини, допущені у попередні роки в державній політиці щодо забезпечення належного функціонування механізмів територіальної оборони України, негативно позначилися на якості та ефективності реагування на відповідну загрозу. Нижче наведені деякі з найбільш важливих проблем.

Сучасні сили територіальної оборони створені на основі зарубіжного досвіду, головним завданням яких є захист Вітчизни. Територіальна оборона (ТрО) є важливою складовою обороноздатності України і являє собою загальнодержавну систему військових та спеціальних заходів, що здійснюються на всій території України поза межами зон (районів) воєнних дій або в окремих регіонах країни в особливий період.

Війська територіальної оборони не є суто українською структурою. Вони існують у багатьох країнах. І це один із факторів, який може значно посилити обороноздатність держави. Багато держав-членів НАТО та ЄС (Польща, Німеччина, Франція, Канада, Естонія) здійснюють свою оборонну політику, особливо через територіальну оборону.

Аналізуючи джерела з проблеми дослідження, можна дійти висновку, що тема розвитку сил територіальної оборони України викликає значний інтерес у вітчизняних

науковців. Серед них можна виділити таких: В. Семененко [1], О. Резнікова [13], М. Попельський [4].

Важливою для цього дослідження є стаття С. Янюка «Дослідження зарубіжних країн у застосуванні механізмів державного регулювання територіальної оборони» [15].

Слід також відзначити значущість і актуальність наукової роботи «Цільова модель територіальної оборони України», яка дає додатковий матеріал для проведення даного дослідження [14].

К. Єрмоленко та С. Глоба навели змістовну характеристику та провели аналіз правових основ формування і діяльності сил територіальної оборони в громадах та населених пунктах під час воєнного стану в Україні [2].

Теоретичним підґрунтям статті стали праці вітчизняних науковців, а також нормативно-правова база українського законодавства, а саме: Конституція України [3], Стратегія національної безпеки України [11], Стратегія військової безпеки України [10], Закони України, зокрема «Про основи національного спротиву» [9] та Положення про добровольчі батальйони [12].

Відповідно, метою даної статті є дослідження міжнародного досвіду контррозвідувального забезпечення діяльності сил ТрО в умовах повномасштабних бойових дій.

Завдання статті:

- 1) Розглянути міжнародний досвід формування сил територіальної оборони.
- 2) Визначити вплив міжнародного досвіду на формування територіальної оборони в Україні.
- 3) Розглянути нормативно-правову базу, яка стосується створення ТрО.

Матеріали та методи. Методологічним базисом дослідження є науково-емпіричні методи збирання і порівняння інформації, за допомогою яких було визначено міжнародний досвід формування сил територіальної оборони. Використовуючи комплексний метод аналізу було розкрито вплив міжнародного досвіду на формування територіальної оборони в Україні. Методом синтезу й узагальнення було виявлено основні законодавчі акти, які стосуються формування сил ТрО. Теоретичною основою статті є праці вітчизняних науковців, а також нормативно-правова база українського законодавства.

Результати

Сучасні сили територіальної оборони України були створені на основі міжнародного досвіду інших країн, головним завданням яких є захист Батьківщини. У цьому контексті сили територіальної оборони розглядаються як прикордонні підрозділи сил громадської безпеки, озброєні правоохоронні сили, що розгортаються державою на кордонах і в прибережних населених пунктах, районах, громадах і портах. Ці сили виконують низку завдань із захисту суверенітету держави, підтримання стабільності, боротьби зі злочинністю, проведення операцій з ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій та забезпечення безпеки в прикордонних районах. Вони також спрямовані на захист і придушення сепаратизму, підривної діяльності, актів насильства і терористичної діяльності з боку «третьох сил» і ворогів.

Створення територіальної оборони України спрямоване на запобігання та протидію зовнішнім воєнним загрозам різним територіальним громадам України. Відповідно до частини 1 статті 17 Конституції України [3], захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу. Під час військово-політичних подій весни 2014 року, тобто збройної агресії проти України, що призвела до часткової окупації території України російською федерацією, в

українському суспільстві виникла особлива потреба у створенні сил регіональної оборони.

У зв'язку з цими подіями в Україні швидко сформувався суспільний запит на створення та самоорганізацію масового руху воїнів-добровольців через створення батальйонів територіальної оборони в українських громадах та регіонах.

Право громадян України створювати громадські об'єднання для зміцнення обороноздатності держави закріплено частиною 7 статті 17 Закону України «Про оборону України»[8], але сама громада, зокрема виконавчий комітет (виконавчий орган), наділена дуже широкими повноваженнями у сфері оборонної діяльності, що закріплено статтею 15 того ж Закону. Він має дуже широку компетенцію у сфері оборонної діяльності. Що стосується територіальної оборони України, то стаття 18 Закону визначає, що оборона організовується і здійснюється відповідно до Закону України «Про засади оборони держави»[8] з урахуванням особливостей, встановлених правовим режимом мобілізації та воєнного стану. Правове регулювання територіальної оборони також регулюється Законом України «Про основи національного спротиву» [9]. Слід зазначити, що вищезгадані військово-політичні події спонукали законодавця до розробки спеціального закону про територіальну оборону України у 2015 році, але проєкт цього закону не отримав підтримки більшості депутатів і був знятий з розгляду.

Велике значення для створення та розвитку ТрО ЗСУ мав Закон України «Про засади державного спротиву», ухвалений Верховною Радою України 16 липня 2021 року за пропозицією Президента України В. Зеленського [5]. Положення набуло чинності 1 січня 2022 року і передбачало розгортання територіальної оборони, організацію рухів опору на окупованих територіях під час відсічі збройної агресії, а також відповідну підготовку громадян України. Згідно до його положень, у складі Збройних Сил України створювалося окреме військово формування – Збройні Сили Національної армії України. Ця армія мала складатися з 25 бригад (по одній бригаді в кожній області) з понад 150 батальйонів, загальною чисельністю понад 100 000 військовослужбовців.

Служба безпеки України (СБУ) бере участь у проведенні аналізу та оцінці факторів, які впливатимуть на здійснення заходів щодо підготовки та ведення територіальної оборони України. Вона здійснює контррозвідальне забезпечення сил територіальної оборони України та бере участь відповідно до покладених на Службу безпеки України завдань в інформаційно-аналітичній роботі з розв'язання проблем територіальної оборони України. Служба безпеки відповідає за взаємодію зі Збройними Силами України, Військами територіальної оборони України та іншими складовими сил оборони у заходах щодо пошуку та знешкодження диверсійно-розвідальних сил агресора (противника) та не передбачених законами України воєнізованих або збройних формувань. СБУ здійснює заходи контррозвідального забезпечення під час виконання загальної мобілізації.

При розробці законопроекту про засади національного спротиву враховувався досвід наших країн-партнерів, в тому числі країн НАТО, в організації сил ТрО. Але те, що відбулося за останні шість тижнів, - це унікальний досвід, якого не має жодна інша країна і його варто поширювати по всьому світу. За короткий проміжок часу в Україні вдалося мобілізувати понад 1 000 осіб, набрати їх у формування ТРО, забезпечити зброєю та розпочати підготовку до виконання завдань у найкоротші терміни. І в деяких областях ці війська пішли воювати та захищати свою незалежність, одягнені лише в джинси та з інструкторами. Такого унікального досвіду, як швидке формування регіональних добровольчих підрозділів, їхнє озброєння та захист Батьківщини пліч-о-пліч з Національною армією України, не було в жодній іншій країні. Добровольчі підрозділи не захищали громаду, а виконували завдання зі знищення ворога безпосередньо в бойових порядках підрозділу.

Порядок створення, комплектування, діяльності, обґрунтування та розформування добровольчих підрозділів регулюється Положенням про формування добровольчих формувань територіальних громад [12], яке визначає, що вони створюються на добровільних засадах з цивільних осіб, переважно мешканців громади або регіону. Їх діяльність здійснюється під безпосереднім керівництвом та контролем командирів військових частин Сил територіальної оборони Збройних Сил України. Слід зазначити, що на цивільних осіб, які перебувають на обліку в Добровольчих підрозділах, під час участі у виконанні завдань територіальної оборони поширюється дія законів та статутів Збройних Сил України. Членство у добровольчих формуваннях не звільняє їх від виконання обов'язків строкової військової служби, військової служби за призовом під час мобілізації на особливий період, військової служби за призовом осіб офіцерського складу та військової служби за призовом осіб офіцерського складу в запасі під час особливого періоду. Під час мобілізації добровольці територіальної оборони, котрі придатні за станом здоров'я до військової служби у воєнний час та які мають військово-облікові спеціальності, призиваються в установленому порядку і призначаються до військових частин підрозділів територіальної оборони Збройних Сил України або інших складових територіальних формувань сил національної оборони. Іншими словами, – згідно з визначенням Положення, – добровольчі формування територіальної громади – це воєнізовані організації, що формуються на добровільних засадах з громадян України, які проживають на території відповідної територіальної громади, з метою участі у підготовці та виконанні завдань територіальної оборони на території відповідної територіальної громади. Закон також дозволяє територіальним громадам створювати різні добровольчі військові формування в межах своєї компетенції.

Відповідно до статті 3 Закону «Про Збройні Сили України» [7], підрозділи територіальної оборони входять до загальної структури ЗСУ, зокрема окремі підрозділи: підрозділи спеціальних операцій, підрозділи матеріально-технічного забезпечення, підрозділи забезпечення та медичні підрозділи. Відповідно до Закону, командири окремих підрозділів Збройних Сил України підпорядковуються Головнокомандувачу і несуть відповідальність за розвиток підпорядкованих їм підрозділів, а командувачі видів та окремих підрозділів формують відповідні військові статuti.

Серед політичного та військового керівництва, експертів та громадськості існує консенсус щодо необхідності розробки нової моделі ТрО з урахуванням нових загроз та ризиків, що виникли внаслідок російсько-української війни. Загроза нестабільності в Україні актуалізує питання адаптації системи ТрО до нових викликів та засобів забезпечення обороноздатності України, зокрема тих, що визначені чинною «Стратегією воєнної безпеки України» [10] та Стратегією національної безпеки України [11].

Стратегія воєнної безпеки України розглядає оборону як явище, що охоплює всі сфери життєдіяльності держави і суспільства, з одного боку, та комплекс заходів, що створюють безпечне середовище, з іншого. Вона передбачає превентивні дії та постійний опір агресорам у всіх вимірах оперативного простору, включаючи комплексний, кібернетичний та розвідувальний, використання всіх наявних національних потенціалів, застосування всіх видів зброї, всіх форм і методів боротьби, в тому числі асиметричних, для захисту України.

Одним з основних елементів цієї стратегії є стримування, яке визначається як готовність Сил оборони, населення і всієї держави до відбиття збройного нападу на Україну, створення цілісної системи оборонної стратегії та здійснення превентивних заходів проти воєнних загроз. Стратегія визначає одним з основних завдань розвиток сил територіальної оборони Збройних Сил України та спроможності руху опору за підтримки громадянського суспільства. Побудова потужної системи територіальної оборони у співпраці з рухом опору дозволить підвищити обороноздатність держави,

об'єднати суспільство, виховати громадян у дусі патріотизму, поширити оборону України на всю територію країни та підготувати населення до захисту держави.

Організація всеохоплюючої оборони держави на основі реалізації заходів Оборонного плану України висуває на перший план завдання розвитку спроможності Збройних Сил організувати та очолювати рухи опору, а також підготовки населення до захисту держави.

У західних країнах сили територіальної оборони тісно пов'язані зі збройними силами або є їх частиною. Залежно від рівня бойової готовності та завдань, що виконуються, моделі територіальної оборони можна поділити на три групи:

- по-перше, сили територіальної оборони, які організовані за моделлю регулярних армій, можуть виконувати ті ж бойові завдання, що і регулярні армії, а в деяких випадках можуть використовуватися за межами власної території (США, Німеччина, Великобританія);
- по-друге, сили територіальної оборони невеликих європейських країн, основними завданнями яких є охорона та оборона різних об'єктів, забезпечення мобілізаційного та оперативного розгортання армійських угруповань і свободи маневру. Як правило, склад таких сил відрізняється від складу регулярних збройних сил (Данія, Бельгія, Нідерланди);
- по-третє, вони є збройними силами колишніх нейтральних країн і виконують широкий спектр завдань, включаючи партизанську війну на окупованих територіях. Тому вони мають різні структури, деякі з яких нагадують регулярну армію (Фінляндія, Швеція).

Цікавою є програма розвитку оборони Польщі. Вона зосереджена на підготовці та оснащенні сил територіальної оборони. Існує дослідження, що аналізує розвиток польських збройних сил до 2032 року, в якому організація територіальної оборони посідає особливе місце. Автори нової моделі розвитку Збройних сил Польщі вважають, що збройні сили повинні взаємодіяти і співпрацювати з територіальною обороною, яка була модернізована протягом багатьох років і навіть ліквідована у 2008 році. Аргумент про те, що сили територіальної оборони повинні базуватися на принципі добровільного призову, з'явився лише у 2015 році. Їхнім головним завданням у мирний час, під час конфлікту та війни є захист цивільного населення. Згідно з цією моделлю, польські сили територіальної оборони повинні складатися з солдатів з місцевого населення, які знають місцевість, де вони повинні захищати цивільне населення і долати наслідки стихійних лих. Під час воєнного стану створення груп опору, які підтримуються місцевим населенням, робить їх менш вразливими до ворожих атак і зменшує ймовірність захоплення районів в зоні проведення операцій.

Сили територіальної оборони є частиною регулярної армії, але витрати на утримання сил територіальної оборони нижчі, ніж у регулярної армії. Основний тягар лягає на державний бюджет і частково на місцеві бюджети. Повна або часткова мобілізація резервів відбувається під час небезпеки або при введенні воєнного стану.

Більшість національних збройних сил використовуються для захисту держави, в той час як регіональні сили оборони використовуються для підтримки і забезпечення комплексної безпеки. Крім того, НАТО і більшість країн-членів ЄС покладають на сили територіальної оборони додаткові завдання, такі як забезпечення громадської безпеки, підтримання громадського порядку, боротьба з тероризмом, забезпечення інформаційної безпеки та ліквідація наслідків надзвичайних ситуацій.

Досвід країн з розвиненою традицією місцевого самоврядування (зокрема США та Великої Британії) свідчить, що посилення сектору безпеки органів місцевого самоврядування є можливим і високоефективним способом забезпечення стійкості

держави. Особливо це стосується створення муніципальної поліції, загонів місцевої самооборони та резервних служб.

Основним принципом діяльності цих підрозділів є «дозволено все, що не заборонено законом», а не «здійснення повноважень у межах та у спосіб, що передбачені законом». Це особливо важливо в умовах невизначеності та нестабільності безпекового середовища. Водночас, така зміна принципів функціонування сектору безпеки і оборони вимагає формування відповідної культури безпеки, невідворотної відповідальності за порушення закону та підвищення ефективності цивільного контролю.

Разом з тим, міжнародний досвід свідчить, що країни, збройні сили яких у мирний час не здатні стримати напад потужного супротивника (за винятком США), зберігають здатність активно захищати свій суверенітет за допомогою сил регіональної (територіальної) оборони на додаток до можливостей регулярних збройних сил. Така оборонна позиція має низку переваг порівняно з іншими способами підготовки оборонної позиції держави. Зокрема, за оцінками експертів, утримання сил регіональної оборони обходиться державі значно дешевше, ніж постійне утримання значної кількості сучасних регулярних збройних сил. У США, наприклад, ці витрати в шість разів вищі, а в Данії та Німеччині – в десять разів.

Прикладами добре функціонуючих регіональних сил безпеки і оборони є Національна гвардія і децентралізовані поліцейські сили в США, місцеві підрозділи підтримки поліції у Великобританії і місцеві пожежні команди в більшості західноєвропейських країн. Організації громадянського суспільства також часто співпрацюють з компетентними державними органами з конкретних питань стійкості держави, а державно-приватне партнерство у сфері національної безпеки є добре розвиненим. Загалом, реформи у секторі безпеки і оборони мають відображати постійний розвиток та адаптацію відповідних державних інституцій та систем управління до нових безпекових умов і здійснюватися з урахуванням принципів стійкості в сучасних умовах. Особливо важливим є покращення міжінституційної взаємодії та співпраці з бізнесом і громадськістю, а також створення нових інституційних механізмів.

Швейцарія та Ізраїль, наприклад, утримують збройні сили за принципом загального військового обов'язку. В Ізраїлі, приміром, військова служба (альтернативна служба) є обов'язковою для всіх чоловіків у віці від 19 до 50 років. Невелика частина регулярної професійної армії має сучасну піхоту і озброєння, на додаток до регулярної підготовки значної кількості солдатів запасу, які утримуються за принципами поліцейської системи і мають легку стрілецьку зброю, боєприпаси і спорядження. Іншими словами, Ізраїль фактично тримає в резерві 95–98% своїх збройних сил в особливий період.

Німеччина утримує частину своєї регулярної армії за рахунок регулярних військ на основі вільного призову і сил територіальної оборони на основі призову з терміном служби до шести місяців і подальшим перебуванням у резерві.

Ці приклади показують, що, хоча вони є частиною організації безпеки або системи колективної безпеки, сили територіальної оборони відіграють унікальну і важливу роль. Тому Україні слід не лише прагнути до членства в НАТО, але й вивчати досвід країн-членів Альянсу в організації територіальної оборони та розвитку власних сил.

Таким чином, незважаючи на те, що підходи до вирішення проблеми організації та засобів територіальної оборони у провідних країнах світу різняться, існують деякі принципово схожі позиції. Це пов'язано з тим, що територіальні сили дешевші в утриманні, ніж регулярні війська, але вони не є безкоштовними – основний тягар з їх утримання лягає на державний і частково місцеві бюджети, а повна або часткова

мобілізація резервних сил здійснюється при виникненні загрози або при оголошенні воєнного стану.

Окрім колективної безпеки, сили ТрО відіграють превентивну роль, запобігаючи нападам або відбиваючи ворожу агресію до того, як до неї долучаються великі держави.

Водночас, досвід України у відбитті російської агресії у 2014 році відкриває шлях для європейських країн (особливо у Східній Європі) до створення добровольчих воєнізованих формувань. Комплексний підхід, що передбачає широке залучення добровольців до створення систем територіальної оборони та резервних підрозділів ключових сил оборони під егідою таких організацій, як Національна гвардія, виявився ефективним і здатним за певних умов суттєво посилити ключові інститути безпеки, а за певних умов – навіть замінити їх.

У той же час в Україні практичне застосування досвіду створення та функціонування добровольчих підрозділів, які давали відсіч російським агресорам у перші тижні конфлікту з росією, виявилось не надто ефективним. Процес інтеграції колишніх добровольчих підрозділів та добровольців, які брали участь у бойових діях у березні-квітні 2014 року, до правоохоронних органів наразі майже завершився. Однак ця інтеграція не мала синергетичного ефекту для процесу модернізації та реформування існуючих безпекових інституцій та побудови нової інтегрованої системи внутрішньої стійкості, в якій громадянське суспільство широко залучено до створення системи національної безпеки.

Українські добровольчі війська, які виникли у 2014 році внаслідок нездатності національних сил безпеки України ефективно протистояти російській агресії, були справді різноманітними за своєю природою, структурою та підрозділами, що до них входили. Згодом добровольчі підрозділи були інтегровані до різних силових структур держави. Така інтеграція добровольчих підрозділів, безперечно, посилила силові структури України, зокрема армію та Національну гвардію. Однак цей процес не призвів до запровадження глибокої реформи силових секторів України з точки зору створення ефективної добровольчої воєнізованої сили, яка могла б слугувати підмогою основним силам оборони у випадку збройного вторгнення або надзвичайної ситуації.

24 лютого 2022 року російська федерація розпочала реалізацію плану зі знищення державного устрою України шляхом ізоляції та окупації Києва, оточення групи військ на Донбасі, окупації Лівобережжя та відсікання виходу України до моря. Першим кроком для зриву планів ворога стало спрощення процедури вступу громадян України до бригад і батальйонів новостворених підрозділів цивільної оборони.

Міністр оборони України О. Резніков запрошував громадян вступати до лав ТрО за наявності паспорта. Аналогічно, тодішній командувач-генерал Ю. Галушкін закликав громадян України звертатися безпосередньо до підрозділів територіальної оборони, а не до переповнених призовних пунктів.

Підрозділи приступили до виконання всіх завдань територіальної оборони. Бригади та батальйони в тиллових районах зосередилися на забезпеченні функціонування органів державної влади, охороні об'єктів критичної інфраструктури та підтримці порядку і безпеки в населених пунктах. Водночас бригади та батальйони національного спротиву у прикордонних та прифронтових районах на практиці виконували ті ж завдання, що й регулярні сили оборони.

Підрозділи сил оборони посилювали основні частини Збройних Сил України в боях за Київ, Чернігів, Харків, Маріуполь, Суми, Миколаїв, Херсон, Запоріжжя, Донецьк і Луганськ. Це було зроблено не лише для того, щоб навести лад у рідних краях, але й для того, щоб взяти безпосередню участь у бойових діях і створити довший фронт. Метою цього було запобігти швидкій ізоляції ключових районів опору, локалізації і знищенню окремих сил опору.

Можна згадати деякі важливі події. У той час, як місцеві підрозділи ТрО, 58-а механізована бригада та 54-а механізована бригада утримували населені пункти Ніжин та Прилуки в Чернігівській області, росіяни не могли використовувати залізницю для поповнення запасів угруповань, що просувалися з Лівобережжя до Києва. Ізольований наступ на окремі населені пункти в районі Чернігова та Шумів змусив росіян відволікти війська, необхідні для продовження наступу.

Врегулювання права громадян України, іноземців та осіб без громадянства, які на законних підставах перебувають на території України та виявили бажання брати участь в обороні держави, а також права на придбання вогнепальної зброї є життєво необхідним для ефективної роботи сил самооборони в умовах воєнного стану в муніципальних громадах. Тому, відповідаючи на вимоги часу та реалії збройної агресії російської федерації проти суверенітету України і враховуючи бажання цивільного населення брати активну участь у національному спротиві, законодавець невідкладно прийняв Закон «Про забезпечення участі цивільного населення у захисті України» [6]. Закон також передбачає, що цивільне населення зобов'язане здати до Національної поліції України будь-яку отриману вогнепальну зброю протягом 10 днів після закінчення воєнного стану в Україні та кримінальну відповідальність за порушення цього обов'язку. Існування постійної мережі місцевих формувань на всій території України надає значну перевагу над потенційними супротивниками. Потенціал місцевого населення для формування мережі місцевих сил є основною перевагою для українського уряду: високий рівень підготовки такого персоналу; значно коротший час, необхідний для розгортання сил; висока ситуаційна обізнаність; знання території; поінформованість про постійні та тимчасові бази антиукраїнських лідерів та райони, де проросійські сили, ймовірно, збирають і зберігають запаси; можливість використовувати наявні ресурси місцевої громади. Особливого значення набуває здатність місцевих формувань співпрацювати з правоохоронними органами та, за необхідності, з діючими рятувальними та медичними підрозділами, охороняти органи влади національного та місцевого рівня, відділення поліції та силових структур, а також стратегічно важливі об'єкти інфраструктури на початкових етапах громадянських заворушень, забезпечуючи їх стабільне функціонування, а також здатність виявляти та нейтралізувати лідерів інспірованих ворогом протестів, щоб забезпечити їхню дієздатність.

На збільшення використання українських сил у війні між Україною та російською федерацією вплинули зміни в характері бойових дій як з російського, так і з українського боку. Росія не лише зменшила масштаби своїх амбіцій щодо окупації територій на сході та півдні України, але й змінила свою військову тактику. Замість того, щоб намагатися прорвати українську оборону за рахунок кількісної переваги в бронетехніці, російські війська перейшли до «артилерійського наступу», в якому вони завдавали ударів по українських позиціях з максимальною вогневою потужністю до того, як у бій вступала піхота і бронетехніка. Як наслідок, роль і значення так званої контактної війни значно зменшилася порівняно з початковим періодом повномасштабної війни, а на перший план вийшли так звані «артилерійські наступи» та контрартилерійський вогонь. Водночас змінився підхід України до оборони. Замість поєднання мобільних формувань та статичної оборони, вона віддала перевагу моделі побудови та утримання суцільного фронту та ешелонованої оборони на всіх напрямках, де велися активні бойові дії.

Загалом перед військами цивільної оборони стояли завдання, з якими вони не могли адекватно впоратися. Як наслідок, сталася низка інцидентів, коли війська не витримали «артилерійського вогню» та загальної наступальної тактики противника і неорганізовано залишили свої позиції на сході України. Однак такі інциденти не обмежувалися лише підрозділами сил територіальної оборони, і протистояння

російській «артилерійській» тактиці виявилось складним завданням для деяких регулярних бригад і батальйонів Збройних Сил України.

З іншого боку, їх роль важлива в контрнаступальній операції на Харківщині у травні 2022 року та використання потужної лінії фронту. Йдеться про побудову сильного фронту шляхом збільшення щільності необхідних сил і засобів.

Окрім невдалих завдань, варто згадати й успішні приклади, такі як 110-та окрема бригада територіальної оборони (Запорізька область), яка виконала завдання з побудови/підтримки згуртованого фронту. Більше того, після виведення російських військових угруповань наприкінці березня - на початку квітня та часткового звільнення Харківської області наприкінці березня - на початку квітня основна відповідальність за охорону північного кордону української області лягла на підрозділи національного спротиву.

Харківська область була звільнена наприкінці вересня 2022 року. Аналогічно, використання військ цивільної оборони для створення/підтримання суцільного фронту на сході та півдні України дозволило вивільнити/замінити найбільш боєздатні важкі бригади, в тому числі для виконання завдань у Балаклійсько-Куп'янській та Херсонській наступальних операціях.

Перебіг широкомасштабної російської агресії проти України показав, що сили ТрО залучалися до виконання всіх завдань територіальної оборони, в тому числі для посилення підрозділів Збройних Сил України в рамках ведення бойових дій високої інтенсивності, як це передбачено доктриною. У перший місяць відбиття широкомасштабного російського наступу дії у прифронтових районах реалізовували положення Доктрини. Водночас, бойові дії з середини квітня 2022 року вимагають доопрацювання та уточнення доктринальних засад захисту від тероризму.

Місії територіальної оборони проводяться на всій території України, в тому числі в районах проведення бойових дій. Однак сама місія залежить насамперед від місця розгортання. Таким чином, існують завдання, які необхідно виконувати як на лінії фронту, так і за лінією фронту.

Важливу роль у здійсненні антитерористичної оборони країни відіграє національна система кіберзахисту. Створення нових та посилення існуючих спроможностей національної системи кібербезпеки для захисту національних інтересів України неможливе без людських ресурсів, які є ключовим елементом сучасної системи кіберзахисту. В рамках ІТ-співробітництва залучення невеликої кількості фахівців з приватного сектору, зокрема з ІТ-сектору, є однією з можливостей держави ефективно та результативно протидіяти загрозам з боку потенційних супротивників на території російської федерації та в кіберпросторі України. Висока конкуренція за людський капітал на ринку праці зростає пропорційно технологічному, соціальному та економічному розвитку всієї території держави. Існуючий досвід та кращі практики провідних держав світу, зокрема країн-членів НАТО та/або ЄС, може використовуватися у вирішенні наступних питань: добровільне залучення експертів з кіберзахисту; створення військового резерву ("кіберрезерву"), що складається з експертів з кібербезпеки. Адаптація цього досвіду з урахуванням специфіки України дозволить забезпечити необхідний рівень безпеки кіберпростору.

Підрозділи сил антитерористичної оборони повинні використовуватися для відновлення конституційного порядку на своїх територіях; підрозділи ТрО можуть також використовуватися для відновлення і підтримки правопорядку на територіях, звільнених регулярними військами, до моменту початку роботи цивільної влади; ТрО можуть використовуватися для виявлення диверсійних підрозділів, військ та інших ворожих збройних груп. На них також може бути покладено завдання з виявлення

ворожих збройних формувань; ТрО можуть слугувати основою для партизанських рухів на окупованій території.

Підрозділи територіальної оборони відіграли важливу роль у зриві початкових планів ворога щодо ліквідації української держави шляхом організації швидких наступальних операцій. За їхньої участі вдалося швидко ізолювати Київ, Харків і Чернігів та зірвати спроби використання залізничної інфраструктури для постачання ворожих сил; успіх сил підрозділів в ізоляції деяких населених пунктів Чернігівської та Сумської областей від російських військ послабив наступальний потенціал ворога. Слід також зазначити, що розгортання сил відбувалося в найкоротші терміни, завдяки чому перші підрозділи в прикордонних районах були озброєні протягом трьох-чотирьох годин після вторгнення і відразу ж приступили до виконання своїх бойових обов'язків.

Дії сил ТрО в перший місяць війни допомогли реалізувати концепцію національного спротиву як з точки зору всеосяжного характеру оборони, так і з точки зору нанесення максимальних втрат ворогу. Дії бригад цього військового формування в Києві, Харкові, Київській, Чернігівській, Сумській, Харківській, Донецькій, Луганській та Запорізькій областях протягом першого місяця російської окупації характеризувалися тим, що вони вперше підняли бойовий прапор наприкінці серпня 2022 року.

У перші години та дні широкомасштабного вторгнення росії в Україну, коли найбільш підготовлені та боєздатні частини армії та Нацгвардії перебували на Східному фронті, саме вмотивовані бійці бригад територіальної оборони допомогли зупинити просування ворога та виграти час для підходу ЗСУ. Особливо це було актуально на північному фронті та в обороні Києва. Героїчна оборона Бучі, Ірпеня та передмість Києва назавжди вписала переможців Збройних Сил України золотими літерами на скрижалях Творення Української Нації. З 15 березня 2022 року добровольці Української Національної Армії визнані державою як ветерани війни. Сьогодні понад 100 000 підрозділів Збройних Сил України успішно воюють у складі Сил територіальної оборони України, звільняючи рідну землю від рашистських загарбників.

З 2022 року Сили територіальної оборони стали частиною національної системи опору, яка включає в себе рух опору та передбачає готовність громадян України до захисту держави. Нова концепція Сил територіальної оборони як самостійного виду збройних сил наочно продемонструвала свою ефективність у війні з росією. Сили територіальної оборони забезпечили тісну координацію між іншими видами і родами військ та складовими Сил оборони.

Воєнний досвід показує, що військове командування та регіональна громада зіткнулися з певними труднощами. Тому необхідно дослідити кроки, які варто зробити для вдосконалення системи антитерористичного захисту в майбутньому. Ці питання заслуговують на подальший розгляд у майбутніх дослідженнях.

Висновки

Отже, сучасні сили територіальної оборони створені на основі зарубіжного досвіду, головним завданням яких є захист Вітчизни. У цьому контексті Сили оборони розглядаються як прикордонна охорона Сил громадської безпеки, збройних правоохоронних органів, розгорнутих державою в прикордонних і прибережних населених пунктах, районах, громадах або портах. Розвинуті країни світу по-різному підходять до вирішення завдань оборони Батьківщини, але є принципово схожі позиції: ТрО є невід'ємною частиною регулярної армії, вартість утримання територіальних військ дешевша, ніж регулярних військ.

Дії підрозділів територіальної оборони в перший місяць війни дозволили реалізувати на практиці концепцію всенародного опору, завдання всебічної оборони та мінімізації втрат наших захисників. Війська приступили до виконання повного

комплексу завдань територіальної оборони. При цьому бригади і батальйони в тилу були зосереджені на забезпеченні функціонування державних установ, охороні життєво важливої інфраструктури, забезпеченні порядку і безпеки в густонаселених районах. А бригади і батальйони ТрО в прикордонних і прифронтових районах виконували практично ті ж завдання, що й підрозділи Збройних Сил України.

З 2022 року територіальна оборона Вітчизни входить до системи державного опору, яка також складається з рухів опору та підготовки громадян України до захисту країни. Нова концепція ВСУ як самостійного виду сил яскраво демонструє її ефективність у війні з росією. Забезпечується тісна взаємодія підрозділів з іншими самостійними видами Збройних Сил і складовими Сил Оборони.

В дослідженні розглянуто певні аспекти міжнародного досвіду контррозвідувального забезпечення сил, але залишаються й невирішені та дискусійні питання. Зокрема, питання досвіду їх організації у воєнний час та труднощі, з якими стикається військове командування та регіональні громади. Ці проблеми заслуговують на особливу увагу в майбутніх дослідженнях.

Список використаних джерел

1. Аналіз і шляхи удосконалення територіальної оборони України / В. М. Семененко та ін. Збірник наукових праць Центру воєнно-стратегічних досліджень НУОУ імені Івана Черняхівського. 2019. № 2 (63). С. 18–22. URL: <https://doi.org/10.33099/2304-2745/2018-2-63/18-22> (дата звернення: 20.11.2022).
2. Глоба Д. М., Ємельяненко К. О. Формування та діяльність сил територіальної оборони в громадах України під час воєнного стану Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція.. 2022. № 58. С. 11–14. URL: <https://doi.org/10.32841/2307-1745.2022.58.3> (дата звернення: 20.11.2022).
3. Конституція України : станом на 01 січ. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 20.11.2022).
4. Попельський М. Погляди щодо організації національного спротиву з урахуванням вимог Закону України "Про основи національного спротиву". Збірник наукових праць Центру воєнно-стратегічних досліджень НУОУ імені Івана Черняхівського. 2021. № 2 (72). С. 84–89. URL: <https://doi.org/10.33099/2304-2745/2021-2-72/84-89> (дата звернення: 20.11.2022).
5. Про внесення змін до Закону України "Про основи національного спротиву" щодо надання можливості територіальній обороні виконувати завдання в районах ведення воєнних (бойових) дій : Закон України від 03.05.2022 р. № 2237-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2237-20#Text> (дата звернення: 20.11.2022).
6. Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України : Закон України від 03.03.2022 р. : станом на 03 берез. 2022 р. №2114-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2114-20#Text> (дата звернення: 20.11.2022).
7. Про Збройні Сили України : Закон України від 06.12.1991 р. №1934-XII : станом на 15 черв. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1934-12#Text> (дата звернення: 20.11.2022).
8. Про оборону України : Закон України від 06.12.1991 р. № 1932-XII : станом на 15 черв. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text> (дата звернення: 20.11.2022).
9. Про основи національного спротиву : Закон України від 16.07.2021 р. № 1702-IX : станом на 12 черв. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-20#Text> (дата звернення: 20.11.2022).

10. Про Стратегію воєнної безпеки України : Рішення Ради нац. безпеки і оборони України від 25.03.2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0022525-21#Text> (дата звернення: 20.11.2022).
11. Про Стратегію національної безпеки України : Рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14.09.2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0005525-20#Text> (дата звернення: 20.11.2022).
12. Положення про добровольчі формування територіальних громад : Постанова Кабінету Міністрів від 29.12.2021 р. № 1449. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1449-2021-%D0%BF#Text> (дата звернення: 20.11.2022).
13. Резнікова О. О. Національна стійкість в умовах мінливого безпекового середовища : монографія. Київ : НІСД, 2022. 532 с. URL: <https://doi.org/10.53679/niss-book.2022.01> (дата звернення: 20.11.2022).
14. Цільова модель територіальної оборони України. URL: https://defence.org.ua/wp-content/uploads/2021/12/CDS_Zvit-TrO_ukr-2021.pdf (дата звернення: 20.11.2022).
15. Янюк С. Досвід зарубіжних країн у застосуванні механізмів державного регулювання територіальної оборони. Державне управління та місцеве самоврядування. 2019. № 4 (43). С. 97–106. URL: <https://doi.org/10.33287/101913> (дата звернення: 20.11.2022).